

Byn Hörby

År 1628 skapades lantmäteriet i Sverige. Kartor skulle göras över städer, socknar och byar med deras ägor. Kort sagt, Sverige skulle kartläggas.

Det skånska lantmäteriet började sin verksamhet kort efter freden i Roskilde 1658. Reden 1661 upphörde verksamheten för att återupptagas först 1682.

Av Karl XI fick ingenjörkaptenen Gerhard Buhrman i uppdrag att göra en karta över Skåne så rikt detaljerad att den skulle kunna användas för det militära. Kartan blev färdig i mitten av 1680-talet och finns bevarad i lantmäteriet i Malmö, där den tillhör de verkliga rariteterna.

Den första kartan över Hörby är daterad 1699. I samband med laga skiftet och ägarutbytet med Råby, Ekeröds och Attarps byar 1839 upprättades en karta som godkändes och fastställdes av häradsrätten 1841.

Jämför man dessa båda kartor finner man att det varit små förändringar i byn. De allra flesta gårdarna låg tätt sammanpackade mellan ån i söder och Råbygatan i norr, såsom det varit sedan lång tid tillbaka.

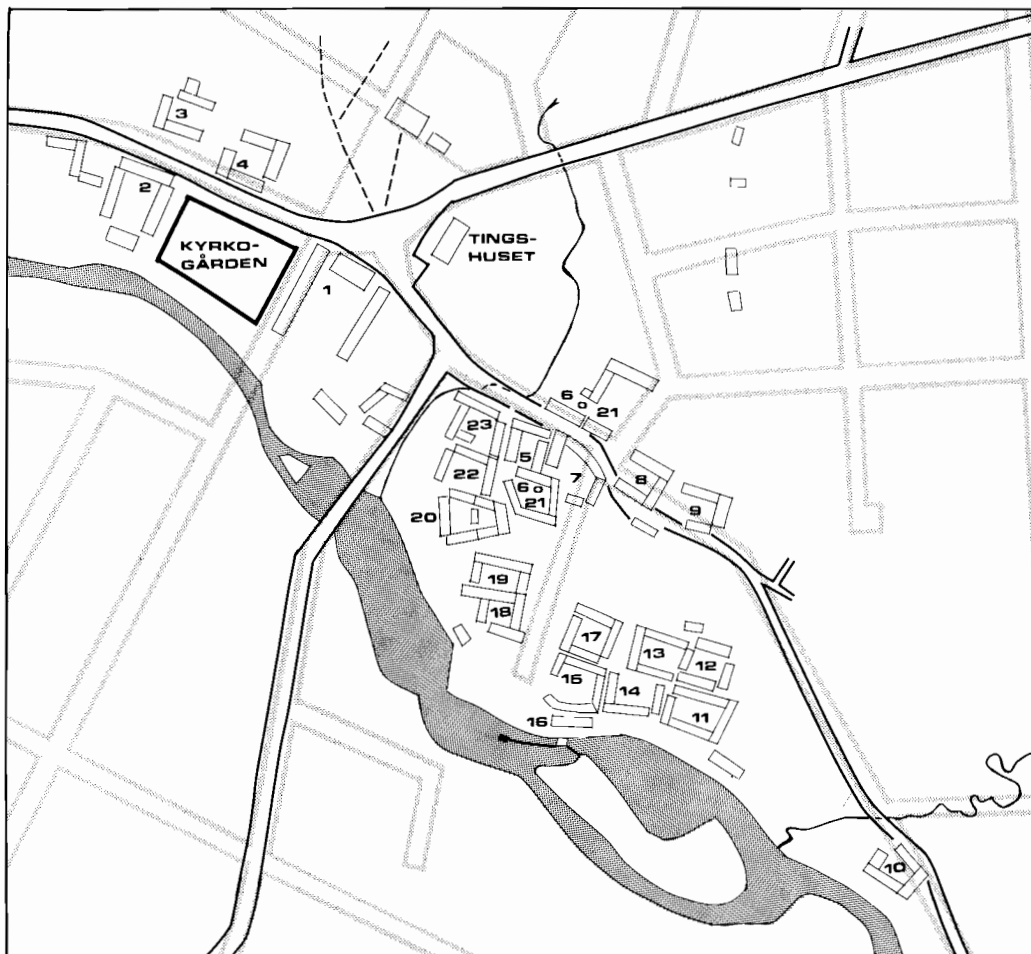
Vid den öppna platsen väster om gårdarna låg tingshuset, gästgivargården, kyrkan och ytterligare tre gårdar.

På skissen (nedan) som är gjord efter 1841 års karta kan man se hur Hörby såg ut. Det fanns ingen bebyggelse söder om ån och denna var också betydligt större än den är idag. Att det inte byggdes något söder om ån berodde säkerligen också på att vid snösmältningen om vårarna översvämmades stora delar av marken, vilket även skett ett flertal gånger under 1900-talet.

Det fanns ytterligare några längor än vad ritningen visar. Strax söder om Hörby nr 10 låg två längor tillhörande Hörby nr 2. I norr, ungefär där järnvägsstationen legat, fanns några fallfärdiga längor och väster därom vid nuvarande Stationsgränd ytterligare två.

Ännu längre upp mot Slagtofta låg tre längor, som efter skiftet kom att tillhöra Hörby nr 8. Idag heter platsen Perstorp.

Fram till år 1841 hade byn inte störts av några större händelser. Visst reste många människor genom Hörby som i genskap av

Kartskiss över Hörby år 1841. 1981 års gatunät inlagt i ton.

tingsplats och en av de större hållplatserna för vägfarande var livligt besökt. Och den årligen återkommande stormarknaden som ibland utsträcktes till fem dagar var omtalad i hela landet. Då var hela området mellan byn och Slagtofta som en väldig myrstack. Affärerna började redan dagen innan den egentliga marknaden med en väldig kommers med linneväv. Fiskare från hela Skånes kust fyllde på sina behov, då väven även användes till segel.

Som synes på ritningen låg gårdarna tätt sammanpackade. Den skånska gården var oftast fyrkantig och trängseln var kanske motiverad, då man efter hand byggde till i etapper till fyrkanten blev slutet. Bygatan, en ganska stor öppen plats, gropig och stenig, med massor av dynghögar och här och var stora vattenpussar.

Många av husen var i dåligt skick, men det fanns också raka motsatsen. De allra flesta husen hade grundmur där råtegel eller råsten ingick men även gråsten förekom.

Korsvirke och bålalus var andra byggnadsätt. En vägg i korsvirke hade en stomme av vågräta och lodräta stolpar och fälten mellan dessa fylldes ut av lera eller tegel. Då leran var mindre hållbar, blev tegel allt vanligare i nyuppförda hus. Skiftesverk kallades i Skåne för bålalus. Det var en timringsteknik i vilken stående stolpar inramade väggfält av plankor. Dessa var infällda i rännor. Nertill var stolparna intappade i en syllstock. Skiftesverk var som konstruktion äldre än korsvirket.

Taken var halmtäckta och runt trädgårdarna växte ogräs och törnebuskar. Oftast var stallet vänt mot gatan och ibland hamnade även gödselstacken där.

Efter en resa som Carl August Ehrensvärd gjorde i slutet av 1700-talet skrev han bland annat: "Byarna äga utseendet af tung och vårdslös välmåga". Att byn Hörby skulle utgöra ett undantag är föga troligt.

Skånsk bondgård.

Nu kan det vara på plats med en beskrivning om hur Hörby såg ut strax innan laga skiftet.

Hörby nr 1, gästgivargården var ett helt hemman, där byggnaden mot den öppna platsen, som sedermera skulle bli Gamla Torg, var ett grundmurat tvåvåningshus. De långsgående längorna var av dels grundmur och dels korsvirke i nytt och bra skick. Runt husen fanns en vacker plantering av närmare trettio stycken unga fruktträd. Ägare var änkefru Louise von Seth på Osbyholms gods.

Nr 2 var också ett helt hemman där

boningshuset var i två våningar. Första våningen var i gråsten medan andra våningen var av ekekorsvirke med tegelväggar. Längorna till stor del av grundmur men även några i korsvirke i både bra och dåligt skick. Stor plantering av fruktträd och en del vilda träd. I prästgården bodde prosten Petter Magnus Weibull.

Nr 3 utgjorde 1/8 hemman där en del av byggnaderna var av gråsten och en del av korsvirke med lerväggar. Plantering av olika slags fruktträd och en del vilda träd. I klockaregården bodde kantor Hagelbäck.

Nr 4 utgjorde 1/4 hemman och tillhörde

gästgivargårdens ägare. Grundmurade byggnader i gott skick. Planteringen bestod av fyra äpple- och en del plummonträd.

Vid den blivande Råbygatan, nu endast kallad för bygatan, låg i en klump nr 23 som var på 3/16 hemman, nr 22 1/4 hemman, nr 20 3/8 hemman, nr 5 1/8 hemman, nr 7 1/8 hemman och nr 6 o 21, som bestod av fyra hemman. Två låg norr om bygatan och var på vardera 1/32, de andra två låg söder om bygatan och var på 1/8 och 1/16.

Nr 23 hade byggnader dels av grundmur och dels bålahus i got och dåligt skick. Ägare var Pål Tuvasson. Nr 7 och 22 var mönsterskrivareboställe. Nr 7 hade byggnader av grundmur och bålahus i gott skick medan byggnaderna till nr 22 var av korsvirke och bålahus i mycket dåligt skick. Även nr 20 var ett mönsterskrivareboställe bestående av grundmur och bålahus i medelmåttligt skick och arrenderades av Jöns Tuvasson. Lars Pålsson var ägare till nr 5 och 15 och byggnaderna var av grundmur, korsvirke och bålahus i ganska gott skick. Nr 6 o 21, som låg söder om bygatan, ägde Nils Jeppson 1/8 och änkan Anna Persdotter 1/16 och byggnaderna var av grundmur och bålahus. Kring dessa gårdar fanns en obetydlig eller ingen plantering.

I det 6 o 21 som låg norr om bygatan hade postmästare Lövengren och garvare Rosenqvists änka vars 1/32. Byggnaderna var av korsvirke med dels tegel och dels lerväggar i bra skick. Här fanns en plantering av fyrtiotvå stycken fruktträd.

Hemmanen nr 8 1/4 och nr 9 1/8 låg jäm-sides med varann. Ägaren till nr 8 hette Tore Jönsson. Byggnaderna var av grundmur, korsvirke och bålahus och hade en vacker plantering av fyrtio fruktträd och en del vilda träd. Nr 9 var ett mönsterskrivareboställe med byggnader av grundmur och bålahus i dåligt skick. Obetydlig plantering.

Nr 19 1/4 hemman hade byggnader av grundmur och bålahus i bra skick och tillhörde Jöns Trulsson. Nr 18 var indelat i två hemman. 1/8 ägde Ola Nilsson och 1/16 ägde Per Andersson. Byggnaderna var av grundmur och bålahus i medelgott skick. Runt nr 19 och 18 fanns ingen plantering.

Nr 17 1/4 hemman, hade tre längor av grundmur i bra skick. Den fjärde längan var ett till hälften raserat bålahus. Här fanns ett päronträd och gården ägdes av Jöns Persson. Nr 13 1/4 hemman ägdes av Jöns Truedsson och byggnaderna var av grundmur och bålahus i medelgott skick. Obetydlig plantering. Nr 12 3/16 hemman ägdes av Pål Torkelssons änka. Gården var i bedröv-

ligt tillstånd. Byggnaderna var av grundmur, korsvirke och bålahus. Obetydlig plantering av några stycken äpple-, plummon och vilda träd. Nr 14 3/16 hemman var ett mönsterskrivareboställe, där byggnaderna var av grundmur och bålahus i dåligt skick. Ingen plantering. Nr 11 1/3 hemman ägdes av Lars Jeppsson. Byggnaderna var av grundmur, korsvirke med tegelväggar och bålahus i både bra och dåligt skick. Ingen plantering. Nr 16 var gästgivaremöllan och bestod av en långa samt kvarnhuset.

Nr 10 3/16 hemman, ägdes av Per Jönsson. Byggnaderna var av grundmur, korsvirke med tegelväggar och bålahus i bra skick. Här fanns en plantering på tjugo fruktträd.

Mönsterskrivareboställena nr 7, 9, 14 och 22 var utarrenderade till Osbyholms gods.

Norr om gästgivargården och på dess ägor låg två hus, varav det största var en magasinsbyggnad. Senare kom detta hus att kallas för "Höga Hus". Anledningen till namnet var att huset bestod av två våningar. Men det gjorde också gästgivargården och prästgårdens boningshus.

Huset bredvid var byns fånghus och står nämnt i kyrkoböckerna år 1800, men troligen var det äldre än så. Byns fattighus låg söder om gästgivargården nere vid ån. År 1807 finns det antecknat i kyrkoböckerna ett smedhus och ett ryttarhus, kanske är det husen bredvid.

Området norr om Höga Hus, det som idag är Nya Torg, var ett ganska stort kärr. Runt om och upp över backen mot det forna järnvägshotellet, numera biblioteket, sträckte sig en fälad där byborna på sensommaren plockade både blåbär och lingon.

Strax norr om gård nr 4 låg en relativt stor damm och marken runt denna var mycket sank.

Genom den här beskrivningen får man ett litet begrepp om hur det såg ut i Hörby i slutet av 1830-talet. De allra flesta gårdarna hade byggnader av grundmur och bålahus. Korsvirke fanns i elva av gårdarna och hade främst en fyllnad av lera. Korsvirke med tegel började man att använda vid 1800-talets början och först i mitten av århundradet blev det allt vanligare vilket berodde på att antalet tegelbruk ökade.

Fyra av gårdarna hade korsvirke med tegel och här bör man anta att dessa byggnader var nya. Nr 6 o 21 som ägdes av postmästare Lövengren hade en av dessa och gårdarna nr 10 och 11 hade också byggnader av korsvirke med tegel.

Den 25 oktober 1778 brann prästgården, Hörby nr 2, ner till grunden. Ett nytt uppfördes på samma plats. Byggs i två våningar där översta våningen fick ekekorsvirke med tegel.

Även Hörby nr 1, gästgivargården, var renoverad. När Gudmund Sager 1765 sålde gården till kaptenen Georg Cock på Osbyholm lät han göra en grundlig restaurering och tillbyggnad av gården. Dessa byggnader revs år 1900.

Många av gårdarna i Hörby var i gott skick men det fanns också raka motsatsen, värst var nr 12 som beboddes av Pål Torkelssons änka. Pål hade varit postförare men insjuknat och dött i början av 1820-talet. Hustrun försökte sedan att driva gården men klarade inte av det.

Kring en del gårdar frodades växtligheten i form av fruktträd, men övervägande delen av bönderna var helt ointresserade om hur det egentligen såg ut. Dock kunde det på själva gårdsplanen finnas ett vårdträd, en kastanj, ett valnötsträd eller fruktträd.

Det skånska landskapet förändrades totalt genom enskiftet och laga skiftet. De otaliga smala tegarna slogs samman till stora åkrar. I samband med detta måste en del bönder flytta ut från byn och den gamla bybildningen sprängdes. Byggnader revs och återuppbyggdes ute på åkrarna där det aldrig tidigare varit något hus. Samtidigt började man mer och mer intressera sig för att anlägga trädgårdar med höga träd omkring, för vindarna var mer märkbara nu när gårdarna inte längre låg nära varandra. De gapande luckorna i byn började undan för undan fyllas av gathus. En ny era hade kommit till byn och Hörby var inget undantag.

I Hörby genomfördes laga skiftet 1839. De bönder som i regel hade sämst byggnader var de som fick utflytta. Sålunda blev det kantor Hagelbäck på nr 3, Lars Pålsson

på nr 5 och 15, Nils Jeppsson och änkan Anna Persdotter på nr 6 o 21, Pål Torkelssons änka på nr 12 som ännu bodde kvar, (gården köptes av änkefru Louise von Seth på Osbyholms gods i april 1838) Ola Nilsson och Per Andersson på nr 18, Jöns Trulsson på nr 19 samt mönsterskrivarebo-ställena nr 7, 9, 14, 20 och 22 som fick utflytta.

De som fick stanna kvar var nr 1, 4 och 16 tillhörande änkefru Louise von Seth, nr 2 prästgården, postmästare Lövengren och garvare Rosenqvists änka på nr 6 o 21, Tore Jönsson på nr 8, Per Jönsson på nr 10, Lars Jeppsson på nr 11, Jöns Truedsson på nr 13, Jöns Persson på nr 17 och Pål Tuvasson på nr 23.

En sådan här utflyttning kunde naturligtvis inte företagas så där i all hast. Därför bestämde man att de gamla byggnaderna fick stå kvar i högst femtom år, men för varje år måste en viss ersättning utgå till den som fått tomten av den förre ägaren, så det gällde snabbt få bort dem.

Ären de gick och byn började att växa. Nya gatuhus uppfördes i allt större utsträckning. Gamla byggnader revs och ersattes av nya och så en dag fanns det inte längre behov av gårdar inne i samhället. De revs och moderna hyreshus och villor uppfördes på deras plats. Men den gamla bygatan överlevde och fick namnet Råbygatan. Den förblev dock ända fram till i början av juli 1904 den gamla gropiga byvägen. Redan i början av året hade kommunalnämnden tillstyrkt dess iståndsättande. Hörby Posten Central Skåne undrade om det verkligen behövde ta ett halvt år innan man kunde sätta igång arbetet av gatan sedan de styrande fattat sitt beslut.

Och vägen över ån som på 1880-talet hade det vackra namnet Södergatan bytte man av någon anledning till Ystadsvägen och Westergatan fick så småningom namnet Ringsjövägen.

Gård nr 23 i hörnet Råbygatan—Södergatan (idag Ystadsvägen) några år före rivningen 1912.

Gården var en av de äldsta i byn och finns angiven på den första kartan över Hörby, daterad 1699. Sannolikt har gårdens byggnader förändrats många gånger genom seklerna.